

DEMOKRASİ BİLİMDEN BESLENEBİLİR Mİ?¹

Metin UÇAR*

Atıf/©: Uçar, Metin, (2014). “Demokrasi Bilimden Beslenebilir mi?”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 311-326.

Özet: Kavramlar kendiliğinden olumlu ya da olumsuz olmazlar. Onlara olumlu ya da olumsuz anlamlar insanlar/toplumlar tarafından yüklenir. Ancak hem demokrasi hem de bilim kavramları günümüzde “sanki” kendiliğinden olumlularmış gibi kullanılırlar. Bu olumlanan iki kavramın ilişkisi sorgulandığında da “sanki” kendiliğinden ve pozitif yönlü doğrudan olumlu bir ilişkiye sahiplermiş gibi bir yanlışlığa kapılmak söz konusu olur. Bu çalışma tam da bu olumlamayı sorgulamakta ve eğer mümkünse “demokrasiden beslenebilecek bir bilim anlayışının” nasıl olabileceğini tartışmaktadır. Bunun için de demokrasi ile ciddi sorunları olan nasyonal sosyalizmin bilime bakışı örnek olarak alınmaktadır. Bilime uygun hareket etmeyi kendisine amaç edinen ama demokrasiyi reddeden bu anlayış tam da konuyu tartışabilmenin imkânlarını vermektedir. Bu tartışmanın sonucunda bilime ve demokrasiye tarafsız bakmanın bu bağlantıyı kendiliğinden oluşturamayacağı ortaya çıkmakta ve eğer böyle bir bağlantı kurulacaksa bunun “bilinçli bir taraftarlık”la mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu sonuç, bilim ve nesnellik ilişkisini gündeme getirmektedir. Çalışmada “bilimde nesnellik” ve bunun mümkün olup olmadığı önem arz etmekte, tarihselci-evrenselci, görelî-kesinlikçi bilimsel tartışmalarla bağ kurulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Bilim, Öz, Nesnellik, Bilinçli Taraftarlık

Makale Geliş Tarihi: 17.11.2014/ Makale Kabul Tarihi: 29. 12. 2014

* Yrd.Doç.Dr , Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi, e-posta: metucar@yahoo.com.

Can Democracy Be Fed On Science?

Citation/©: Uçar, Metin, (2014). "Can Democracy Be Fed On Science?", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 311-326.

Abstract: *The meanings of concepts are not positive or negative by themselves. It is human beings or society that gives them their positive or negative meanings. However, the concepts of both democracy and science are used today as if they have positive meanings by themselves. When questioning the relationship between these concepts, it is mostly believed that these two concepts are positively entwined. This paper aims to seek an exact answer to this question, what is the affirmative relation between democracy and science. Moreover, this paper points out how, if possible, democracy can be fed on science. For this reason, National Socialism's view of science which has serious problems with the idea that democracy is taken as an example. The approach of National Socialism with regards to science as a main marker of social issues but rejects democracy gives an opportunity to discuss this issue. This paper concludes that a neutral approach to the relation between science and democracy is unable to explain this relation. This paper also concludes that if it is possible to make a meaningful relation between them it can only be derived from the notion of "conscious partiality". Yet, this result brings the relationship of science and objectivity to the agenda. Arguing that the relation between objectivity and science in this study, this paper aims to find an answer whether objectivity is possible in science under the theoretical framework of historicist-universalist, and relativist-positivist approach to social sciences.*

Keywords: *Democracy, Science, Essence, Objectivity, Conscious Partiality*

I. GİRİŞ

Her şeyin her an değiştiği bir dünyanın baş döndürücülüğü içinde yaşıyoruz. Bu, bir taraftan var olan bir olguyu ortaya koyarken diğer taraftan da insanı ürkütmektedir. Söz konusu ürkme; kaybolup gitme, kontrol edememe, bilememe, anlayamama gibi hallerden kaynaklanır. Böyle olunca "değişim" ciddi bir sorun olur. Oysaki "değişim" kaçınılmazdır. "Değişmeyen tek şey değişim" diyen Herakleitos, evrenin anlaşılması için tam da bu gerçeği dile getirmekteydi.

Herakleitos'un büyük ustalikle ortaya koyduğu "değişim", herkesin az ya da çok farkında olduğu bir ilkedir. Bununla birlikte, sürekli değişen bir evrenin anlaşılacağı varsayımıyla "değişmeyen bir öz" aramanın da zorunlu olduğu birçok kişi tarafından her zaman düşünüle gelmiştir. Bu "değişmeyen öz"ün bulunduğu zannedildiğinde ise ona sıkı sıkıya sarılmak kaçınılmaz gö-

rlmş onu kabul etmeyenlere, eleştirenlere ya da değiştirmeye çalışanlara yönelik tepkiler geliştirilmiştir.

Tarih boyunca dinlerin, ideolojilerin ve bilimsel anlayışların katı yorumları genellikle bu tarz tepkileri ürettiler. Durum böyle olmakla beraber hem din, hem ideoloji hem de bilim insan için “gerçek” ve “doğru” konusunda dayanak oluşturdular. Bu dayanaklar, düşüncelerin ve davranışların savunulması için oldukça anlamlıdır. Söz konusu devlet ve toplum olunca da aynı mekanizma işlemektedir. Yöneten-yönetilen ilişkileri, toplumsal düzen arayışları ve sorunları çözme çabaları başta olmak üzere tüm sorunların üstesinden gelmek için ihtiyaç duyulan “gerçek” ve “doğru”ya ait argümanlar hep aynı kaynakların sunacağı imknlerden beslenmişlerdir. Bu makale kapsamında bilimin, bu konuda sunduğu/sunacağı imknları anlayıp değerlendirmek öne çıkmaktadır.

Konu oldukça geniş olduğundan, bilimle karşılaştırıldığında çoğu zaman daha etkili olan dinlerin ve ideolojilerin “değişmeyen öz” anlayışları (ki genellikle bu öz kendilerine içkin olur) daha anlaşılır görüleceğinden tartışma, sadece “bilimsel anlayış” ekseninde değerlendirmekte bu da demokrasi bağlamı ile düşünülmektedir. Tam da bu noktada çalışmanın başlığıyla bağlantı kurulup ş soru sorulabilir:

“Acaba bilimin ürettiği bilgi ile şekillenen “gerçek” ve “doğru”lar, demokrasi üzerinde nasıl bir etki oluşturur?” Aslında merak edilen konu, bilimsel bilginin demokrasiyi besleyip beslemeyeceğidir.

Aynı çerçevede demokratik olmayan bir yönetimin, söz gelimi Nazi yönetiminin bilime bakışı ile demokratik bir ülkenin söz gelimi ABD’nin bilime bakışının farklı olup olmayacağı değerlendirilebilir. Böyle bir değerlendirmenin de göstereceği gibi aslında bilimsel bilgi ile demokrasi arasında doğrudan bir ilişki olmamakla birlikte bu çalışmada, demokrasiyi besleyecek bir bilimsel paradigmanın mümkün olduğ tezi savunulmaktadır. Çalışma; önemli ölçüde bu tezi savunmaya imkn sunan pozitivism ve pozitivism eleştirilerinin tartışılmasına dayandırılmakta, bu doğrultuda öncelikle bilim ve nesnellik ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Konu bilim ve iktidar tartışmaları tarafından çerçeveslendirilmekte, ardından da bilim ve demokrasi bağlantısı kurularak bu bağlantının anlamlı olabilmesi için bazı önerilerde bulunmaktadır.

II. BİLİM NESNEL MİDİR?

Bilgi üretim süreçlerine bakıldığında nesnelliğn mümkün olup olmadığı oldukça tartışmalıdır. “Nesnel olanla olmayanı birbirinden ayırmanın “nesnel”

bir ölçütü var mıdır?” sorusu birçok açıdan tartışmayı körükleyecek niteliktedir.

Nesnellik; zihin ve deneyim ayrımı üzerinden ele alındığında, deneyimin değiştiği buna karşın zihnin değişmediği varsayımı üzerinden düşünülebilir. Ras-yonalistler, zihinselciler ve birçok ampirist grup nesnellik anlayışlarını, bilgiyi tarihten soyutlayarak ele almakta ve zihnin tarihten bağımsızlığını ve dolayısıyla değişmezliğini kabullenerek formüle etmektedirler. Buna karşın Dilthey gibi nesnelliğin mümkün olmadığını düşünenler ise deneyimin değişmesinin yanı sıra zihnin de değiştiğini belirtmişler ve zihnin de tarihsel olduğunu söylemişlerdir. Böylece “Mutlak” ve “tek-Hakikat” düşüncesi anlamını yitirecektir (Özlem, 1999: 141). Eğer bu felsefe, bilime de uyarlanırsa o zaman nesnelliği temel alan bilimden kaynaklı “değişmeyen öz” söz konusu olamayacaktır.

Nesnellik vurgusu pozitivism ve onun yansımalarından biri olan bilimcilik için çok önemlidir. Ancak bu nesnellik iddiası Frankfurt Okulu mensuplarının bazıları tarafından dile getirilen, mevcudu meşrulaştıran muhafazakâr bir tavra ve yeni bir egemenlik biçimi olan teknokratik egemenliğe (Bottomore, 1997: 28-29; Uçar, 2002: 75) ideolojik destek de sunmaktadır. Bu anlamda pozitivizmi benimseyenler başta olmak üzere gerçek bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu savunan diğer düşünceler/ideolojiler için nesnelliğin, “değişmeyen öz” üretme açısından önemli bir işlevi olacaktır. Bilimde nesnelliğin en önemli dayanaklarından biri olan olguların değerlerden arındırılabilmesi iddiasını ele alarak konu ayrıntılandırılabilir.

Nesnelliğin olgu-değer ayrımı ile doğrudan bir ilgisi vardır. Bilimsel araştırmalarda nesnelliğin mümkün olduğunu savunan, örneğin geleneksel pozitivistler, ampirik verilerle çalışan bilim adamının, ampirik verileri içermeyen değer yargılarından uzak durması gerektiğini salık verirler. Dolayısıyla bilimsel araştırmalarda değer yargılarının yerinin olmadığını altını çizerek (Punch, 2005: 48-49). Pozitivistler, değerlere iki açıdan karşı çıkarlar. Bunlardan ilki değerlerin, bilim adamının nesnelliğini zedelemesi, ikincisi ise olanı değil de olması gerekeni üreten yani normatif olana kapı aralamasından dolayıdır (Br-yman, 1988: 15).

Buna karşın değerden bağımsız bir biçimde olguların ele alınamayacağını savunanlar, örneğin feministler ve eleştirel kuramcılar, konunun ideolojik yönüne ağırlık verirler ve yukarıda da söylendiği gibi olgu-değer ayrımını aslında mevcut olan hegemonik gücün tutucu yaklaşımlarını gizlemenin bir aracı olduğunda hemfikirdirler (Punch, 2005: 49). Konu seçimine, deney/gözlemlerin tasarlanmasına ve konuların ve/veya kavramların tanımlanmasına kadar

özellikle erkek egemen (ama sadece bununla sınırlı olmayan) bir tarafgirlik gören feministlerin dikkat çektikleri konu da budur (Demir, 1996a: 59). Bu, bir açıdan pozitivistlerin değer yüklü olmaktan kurtulamadıkları anlamına gelirken diğer taraftan da, pozitivist yaklaşımı benimseyen ilk dönem sosyologların ürettiği sosyolojinin ortaya çıkışı düşünüldüğünde, mevcut toplumsal düzensizliği kontrol etme amacının varlığını ve dolayısıyla normatiflikten de kaçınılmadığını gösterecektir.

Gerçekten de sosyoloji, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan, aslında burjuva sınıfının baş etmeye çalıştığı, sorunları çözmeye çalışan bir bilim olarak doğmuştur. Erken dönem sosyologların daha çok toplumsal hareketlerin yasalarını bulma konusundaki çabalamaları, sorunsuz bir topluma kavuşma isteklerinin bir yansıması olmaktadır (Karakaş, 2009: 178-179).² Bu çerçevede A. Comte'un devrimciliğin yol açtığı kaosu ortadan kaldıracabilecek yasaları bulma uğraşısı akla gelmektedir (Comte, 2010: 1326-28; Uçar, 2014: 19). Comte'un sosyolojiye yüklediği bu anlam düşünüldüğünde, aslında pozitivist anlayışın kaçınılması gerektiğini savunduğu, normatifliğin bir başka deyişle olması gerekenin pençesinden kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Konuya bilim ve iktidar ekseninde bakıldığında da benzer sonuçlara ulaşılabilir.

III. BİLİMİN İKTİDARI

Yaşamın içinde birçok bilgi türünden yararlanıldığı görülür. Bunlar; gündelik bilgi, teknik bilgi, dinsel bilgi, sanatsal bilgi, felsefi bilgi ve bilimsel bilgi biçiminde kategorize edilebilir. Hangi bilgi olursa olsun onu elinde bulunduran ile bulundurmayan arasında bir fark olduğu açıktır. Bu çerçevede o bilgiyi elinde bulunduranın daha güçlü olduğu savunulabilir. Bilgi ve güç ilişkisi anlamlıdır ve Bacon'ın çok bilinen ifadesi ile kısa ama öz bir biçimde belirmektedir: "bilgi güçtür".

Bacon'ın oldukça açık ve çarpıcı bir biçimde dile getirmesinden çok önceleri de, şüphesiz, "bilginin güç olduğu" biliniyordu. Bilgiyi yani gücü "ötekilerden" saklamak çok önemsenirdi. Bu çoğu zaman bilginin adeta şifrelenmesi anlamına gelen ve sadece belli bir elit grup tarafından bilinen "bir başka dilde"³ muhafazası ya da herkesin bilmediği simgelerle⁴ ifade edilmesi şeklinde olmuştur. Yer ve zamana göre "hangi bilginin" daha önemli olduğu, hiyerarşinin en tepesine hangi bilginin neden oturtulacağı değişebilmektedir. Bu değişim daha güçlü olmak için, o mekân ve zamanda, hangi bilginin daha çok önemsendiği ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında, Ortaçağ Avrupa'sında dinsel bilginin öne çıktığı ve modern zamanlarda ise en tepedeki bilginin "bilimsel bilgi" olduğu tartışma götürmeyecek açıklıktadır.

Bilimsel çaba her zaman denetim, yönetim ve şeylerin doğalarını kontrol etme güdüsü ile birlikte oldu (Bauman, 2003: 57). Bu durum aslında bilinçli ve sistematik bir çaba olduğundan, bilim ile iktidar ilişkisinin nasıl kurulduğunu da görmeyi sağlayacaktır.

Konuyu değerlendiren M. Foucault, bilimi diğer bilmelerden ayırabilmek için dört önemli aşamadan geçtiğini söyler. Bunları da ayıklama, normalleştirme, hiyerarşileştirme ve merkezileştirme olarak sıralar (Foucault, 2001: 189vd.). Bu süreç ayrıca devletin (ve aynı zamanda başka öznelerin⁵) bilimi nasıl olur da bir iktidar/baskı aracı olarak kullanıma hazır hale getirdiğini de gösterir.

Foucault, bilim olma iddiası ile iktidar tutkusu arasında da bir bağlantı olduğuna dikkatimizi çeker. Zira bu iddia diğer bilme türlerini elemeyi, bazı özneleri susturmayı ve bunun sonucunda oluşacak bir kuramsal-siyasal iktidarın önünü açmayı sağlayacaktır (Foucault, 2001: 26). Yani bilgi iktidarı kuracak ve/veya güçlendirecektir. Şüphesiz aynı şekilde iktidarın da bilgiyi kurması/kullanması söz konusudur.

Tartışılan konu ile doğrudan ilişkili olan ve bilimsel bilginin “kurulması/ kullanılması” düşüncesini anlatmak için çok verimli bir örnek olan sosyoloji, bu durumu da en iyi yansıtan alanlardan biridir. Sosyoloji çalışmaları toplumu anlamaya, onu çözümlmeye yönelirken elde ettiği bilimsel verilerle de iktidarın “gözdesi” haline gelmiştir (Karakaş, 2009: 181). İktidarın bu kadar önemsedığı bir alan olarak sosyoloji, hem Batı dünyasında hem de Türkiye’de entelektüel tartışmalarda da öne çıkacak ve toplumsal konularla ilgilenen hemen herkesin mesaisinden pay alacaktır. Toplumsal ilerlemeyi önceleyenlerin ve/veya toplumu değiştirme/dönüştürme isteği olanların bu sosyal bilim alanını önemsemeleri kaçınılmazdır.

I. Wallerstein (belki de Ziya Gökalp’in ve pozitivistimin ilk dönem cumhuriyetçi aydınlar tarafından değerlendirilmelerinde olduğu gibi), Aydınlanma’nın etkisindeki Avrupa’da ilerlemeden etkilenen ve ilerlemeyi önceleyen kişilerin nezdinde sosyal bilim anlayışının, toplumsal dünyanın daha iyi anlaşılması için bir araç olarak değerlendirildiğini söyler. Bu çerçevede ilerlemenin önündeki engelleri temizlemek için bu bilimsel anlayışın sonuna kadar savunulması gerektiği düşüncesi öne çıkar. Böylece politika yapımcıların yardımcısı/hizmetkârı olan sosyal bilimler, Batı’nın başka toplumları sömürmesi, onlara müdahalesi için kapı aralarken aynı mantıkla, “az gelişmiş ülkelerin kalkınması” için de anlamlıdır (Wallerstein, 2003: 192-193).

İlerleme ve toplumu değiştirme/dönüştürme arzusunun bilimle tatmin olabileceği düşünceinin yaygınlaştığı hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri hem de Cumhuriyetin ilk dönemleri bu durumun örneklerindedir. Sosyoloji ile ilgilenen Ziya Gökalp gibi kişilerin tam da bu dönemde çok fazla önemsenmesi (ki Atatürk Gökalp için dönemin birçok genç aydının durumunu da anlatan “fikirlerinin babası” tabirini kullanacaktır)⁶ ve ulus inşa sürecine yapacakları ideolojik katkının hesaplanması bu çerçevede anlaşılabilir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de politika yapımcılar, kendi politikalarına hizmet edecek bilgileri üretenlere bu bilgiler kıymetince değer verecek ve önlerini açacaklardır.

Görüldüğü gibi bilgi-iktidar ilişkisi karşılıklıdır. Bilgi iktidarı kurarken, iktidar da bilgiyi üretmekte daha sonra da birbirlerine karşılıklı bir “güç verme” ilişkisine girmektedirler. Bu çerçevede günümüzde bilgi hiyerarşisinde en üstte görülen bilimsel bilginin yeri de şekillenmektedir. En prestijli olan bu alanda, üretilecek bir “değişmeyen öz” oldukça güçlü olacağından, bilimsel bilgi ile demokrasi ilişkisi önemli olacaktır. Ancak bu ilişkinin olumlu olabilmesi için nasıl kurulduğuna bakılması gerekir.

IV. BİLİM VE DEMOKRASİ

Bu çalışmaya başlık olan “demokrasi bilimden beslenebilir mi?” sorusu yerine “bilim demokrasiden beslenebilir mi?” sorusu sorulsaydı verilebilecek yanıtlar çok daha kolay ve çok daha ikna edici olabilirdi. Zira Doğan Özlem’in de dikkat çektiği gibi özgürce tartışılan bir ortam ve birbirleriyle özgürce rekabet edebilen farklı bakış açılarının varlığı bilimin gelişmesinde hayati bir önem taşır (Özlem, 1998: 147). Ancak yine de demokrasi, bu gelişimin olmasına katkı sunarken bilimin kendiliğinden gelişeceğinin garantisini de veremez. Demokratik bir ortamda da bilimin gelişmesi bilinçli bir çaba gerektirir. Demokrasi varsa bilimi farklı yorumlayanlar, bilimin gücünü arttırmaya çalışan ve azaltmaya çalışanlar rekabet içinde olacaklardır. Üstelik demokratik bir ortamda “bilim karşıtlığı” da meşru bir alan bulacaktır ki bu alan, modern totaliter rejimlerin çoğu tarafından (bilimciliği besleyen teknokratik bakış açısıyla) neredeyse tamamen kapatılmıştır.

T. Kuhn’un Amerika Birleşik Devletlerindeki gözlemleri, bilim adamlarının bilimsel tutumlarının bile bilim için tehlikeli, en azından sınırlandırıcı ve/veya gelişmesini yavaşlatıcı olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu çabanın ne kadar gerekli olduğu ortadadır. Zira Amerika’da gelişen demokrasinin bilim için yarışmacı ve rekabetçi bir ortam hazırladığı söylenebilse de, bilim adamları arasında rekabetten çok uzlaşıya yatkınlığın olduğu görülmektedir. Bu

durumu “bilim oligarşisi” olarak anlatan Kuhn, bilimsel bir tutuculuğa dikkat çekmektedir (Özlem, 1998: 147). Her ne kadar bazı olumsuzluklar olabilse de demokrasinin bilimi beslemesi meselesi, anlatılanlardan da çıkarsanabileceği gibi (her ne kadar birebir bir ilişki yoksa da) olumludur. Ancak söz konusu olan bilimin demokrasiyi beslemesi olunca, durum daha karmaşıklaşmakta “olumlu” olma hali netliğini kaybetmektedir. Konuyu anlatmak için Nazi Almanyasının “ötekilere” yaptıklarını bilime bakışı ile birlikte değerlendirmek anlamlı olabilir.

Z. Bauman’ın aktardığı, Robert Proctor’un modern dönemlerin en totaliter rejimlerinden olan Nazi Almanyasının bilime bakışı hakkındaki düşünceleri söylenmek isteneni çarpıcı bir biçimde ortaya koymakta, bilim-demokrasi ilişkilerinin hiç de olumlanmayabileceğini göstermektedir: “Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Naziler, doğrusunu söylemek gerekirse, bilimin sonuçlarını saptırmıyorlardı. Onların yaptığı, hekimlerle ve bilim adamlarının başlattıkları şeyleri uygulamaya koymaktan başka bir şey değildi.” Tabii ki bu tespit asıl suçlunun bilim olduğu sonucunu vermez. Proktor’un anlattıklarını aktardıktan sonra Bauman, tek suçlu olarak bilimin görülemeyeceğinin de altını çizer ve bilimden çok politik bir karar olan Almanların saf ırk projesinin öneminin de atlanmayacağını söyler. Ama bilimin ve bilime bakışın rolünün de ihmal edilmemesi adına şunu da ekler: “Ancak şu da aynı derecede doğrudur: Söz konusu projeyi hem düşünülebilir hem de –aynı şekilde- saygın kılan bilim ve teknoloji olmasaydı böyle bir proje de olmazdı.” (Bauman, 2003: 62)

Nazilerin soykırım projelerini dayandırdıkları bilimsel çalışmalar, onlar iktidara gelmeden atılan sağlam temellere sahipti. Nazi döneminde sürdürülen bu bilimsel çalışmalar Almanya dışında da oldukça revaçtaydı, “nesnellikleri ve hakikatin peşinde olmalarıyla övünen” Batı dünyasının önde gelen bilimsel yayın organlarınınca alkışlanıyorlardı. Tıpçıların insanlık dışı deneyleri ile oluşturdukları bilimsel bulgular, ABD ve diğer “demokratik” ülkelerde de oldukça prestijli payeler aldılar. Üstelik bu dönemde parlayan birçok tıpçı bilim adamı kariyerlerine Nazi Almanya’sının yıkılmasından sonra da devam ettiler (Bauman, 2003: 59vd.).

Nazi öncesi dönem ve Nazi döneminin en prestijli bilim alanı şüphesiz fizikti. Fizik deyince Almanya ilk akla gelen ülkeydi. Ancak Almanya’da yapılan fizik tartışmalarının ideolojik tartışmalarla birlikte yürüdüğü çoğu zaman gözden uzak tutulur. Dönemin en gözde konuları olan rölativite ve kuantum mekaniği bilimsel tartışmalar kadar ideolojik tartışmaların da önemli başlıklarıydı. Bu tartışmada Alman fizikçiler arasındaki tartışmada taraflar, Yahudi fizikçiler

ve Aryan fizikçiler ile onlara yakın olanlar gibi iki kutupta ele alınabiliyordu. Ayrım, çok genel anlamda A. Einstein ve onu destekleyenler ile onlara karşı çıkanlara denk geliyordu. Bir başka ifade ile nasyonel sosyalist olanlarla olmayanlar biçiminde bir ideolojik farklılık belirgindi. Her ne kadar savaşı nasyonel sosyalistler kaybettiler ve Einstein yanlıları daha popüler hale geldilerse de onların karşısında duranların Nazi dönemi ve öncesindeki dünyada prestijleri hiç de Einstein'inkinden aşağı değildi. Bu çerçevede nasyonel sosyalist fizikçilerden olan Johannes Stark ve Philipp Lenard gibi Nobel ödülü sahibi meşhur fizikçiler hatırlanabilir (tartışma için bkz. Walker, 1995: 5-40). Tahmin edilebileceği gibi dünyanın en prestijli bilim ödülünü alan bu iki fizikçi Hitler ile çok uyumlu bilim politikaları güttüler ve başlarında buldukları kurumlarda demokrasinin çok uzağında bir anlayış sürdürdüler.

Nazi Almanya'sının bilimsel birikimi savaş sonrası Alman bilim adamlarını kapma yarışını da beraberinde getirdi. Bu durum roketler üzerine çalışan bilim adamlarını kendi taraflarına çekme/alma örneği ile ayrıntılandırılabilir.

Almanya'ya karşı savaşın galipleri olan Amerika, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa bir taraftan savaşın yıkıcı etkisi ile baş etmeyi planlıyor bir taraftan da gizli servislerini kullanarak, adeta bir ganimet gibi Alman bilim adamlarını toplamaya çalışıyorlardı. Bu durumdan en çok Amerika Birleşik Devletleri kazançlı çıktı. Hemen 1945'te roketler üzerine çalışacak 115 Alman bilim adamı, mühendis ve teknisyenden oluşan bir ekip oluşturdu. Daha sonra Almanların en gözde bilim adamlarından olan Wernher von Braun ve oldukça kalabalık olan başarılı ekibi Amerikan gizli servisinin çabası ve yöneticilerinin ısrarı ile Amerika'ya getirildiler (Spangenburg and Moser, 2008: 79vd.). Wernher von Braun, Nazi Amerikan uzay araştırmalarının en etkili isimlerinden biri haline getirildi. Amerika'daki roket sanayisini geliştirdi ve Amerikalıların uzay teknolojisinde başarılı olmalarında ve aya ayak basmalarında en önemli rolü o oynadı (Williams, t.y.).

Nazi Almanyasının bilime bakışı ve bu bilimin demokratik ülkelerde algılanışını anlatan bu örnekler, bilimsel bilginin demokrasiyi zorunlu olarak üretmediğini göstermekte hatta bilimsel bilginin demokratik olmayan bir sisteme sunduğu katkının çok daha çarpıcı olabileceğini anlatmaktadır.

Demokrasi anlayışı aynı olmasa da bilim anlayışındaki paralellik gözden kaçmamaktadır. Dolayısıyla demokrasi ile bilim anlayışı arasında doğrudan bir paralellik kurmak oldukça sorunlu olabilir. Ancak günümüzde özellikle post-modern yaklaşımların, feminist ve eleştirel teorilerin "mutlak hakikat", evrensellik, nesnellik eleştirilerinin ayrıca demokrasi ile kurulan özenli ilişkilerle

de öne çıktıkları düşünüldüğünde, durumun biraz daha karmaşık olabileceği görülür.

Gerçekten de bazı bilimsel yaklaşımlar (bilimsel paradigmlar) açısından bilimsel verileri anlamaya çalıştığımızda, bilime bakış ile demokrasi arasında sıkı bir ilişkinin kurulabileceği söylenebilir. Özellikle günümüz demokrasilerinin çoğulculuk ilkesi ve bu ilkedeki kaynaklanan farklılık vurgusu konuyu ayrıntılandırırken çok anlamlı görünmektedir. Bu sıkı ilişki; bir açıdan, pozitivizm ile canla başla mücadele eden feminist ve eleştirel teori yanlılarının tartışmalarını öne çıkarırken bir başka açıdan da (yine bu karşıtlığın hem kaynaklarını zenginleştiren hem de aynı karşıtlığı farklı biçimlerde üreterek sürdüren) T. Kuhn ile K. Popper arasında yaşanan tartışmanın yansımalarını önemli kılmaktadır.

Pozitivist düşünce (klasik anlamıyla çok daha katı bir biçimde olmakla birlikte zamanla esnek hale geldiği göz ardı edilmeden), “değişmeyen öz” konusunda ciddi mesafeler aldı. Bu anlayışın yansıdığı siyasal yapılar, “değişmeyen özü” korumaya yönelince, ister istemez “çoğunluğa” dayandılar. “Çoğunluğa dayanan demokrasi”yi başarılı bir biçimde besleyen bu anlayış, farklılıkları (aslında tüm sosyolojik azınlıklardan söz edilebilir) göz ardı etti. Böylece kendisine yönelen eleştirilere de zemin hazırladı. Önemli oranda feminist ve eleştirel teorinin beslediği anti-pozitivist yaklaşımların ise “çoğulculuğu” beslediği iddiasını bu tespitten hareketle savunmak anlamlı olacaktır. Zira çoğunlukçu demokrasilerde sayısal üstünlük çok önemlidir. Bu ilke ayrıca çoğunluğun yanılmayacağı varsayımıyla da beslenir. Bu yanılmama durumu, “mutlak doğru”yu bilme anlamına gelecektir⁷. Mutlak doğru ayrıca “değişmeyen özü bulmak” anlamıyla da paraleldir.

Buna karşın çoğulcu demokrasi anlayışına bakıldığında vurgunun azınlıkları ve farklılıkları korumaya yöneldiği görülür. Azınlıklara ve farklılıklara açılan bu alan, çoğunluğun yönetme hakkının olmadığı anlamına gelmez. Ancak bu yönetimin sınırlı olduğu ve mutlak doğruya ulaşma iddiasının yanıltıcı olduğu anlamına gelir⁸. Azınlıklar/farklılıklar her an kendi tezlerini çoğunluğa kabul ettirerek yönetme hakkını elde edebilirler. Yani “değişmeyen öz”ün bulunduğu iddiası kabul görmez. Değişmeyen özü bulma iddiasının olmaması için bilim tartışmalarından da bir alan açmak gerekir ki bunun için Kuhn-Popper tartışması yol gösterici olabilir.

V. “DEĞİŞMEYEN ÖZ”, BİLİM VE DEMOKRASİ

Yukarıda anlatıldığı gibi, bilimsel faaliyetler yürütülürken nesnellik iddiası aslında sorunludur. Ancak nesnellik “üzerinde uzlaşmış olmak/büyük bir

özne topluluğu tarafından kabul edilmiş olmak” anlamında mümkündür. Bu yönü ile “egemen olmuş” ile aynı anlamda kullanılır (Demir, 1996b: 15-16). Bu durum, Kuhn’un “olağan bilim” düşüncesi için de çok anlamlı görülür. Olağan bilim, her ne kadar Kuhn eleştirmenlerinden biri olsa da “biz her şeye daha önceden benimsemiş bulunduğumuz bir teorinin ışığında yaklaşıyoruz” diyen Popper tarafından da anlamlı bulunur. Popper, “...bilim adamlarının cemaatinde çalışmalarının rasyonel biçimde tartışılması için bilim adamları cemaatinin ihtiyaç duyduğu organize edilmiş bir varsayımlar yapısını veya bir teoriyi veya bir araştırma programını öngerektirmektedir” (Popper, 1992: 61)⁹ diyerek olağan bilimin çerçevesini çizmektedir.

Bu tanımlama hatta daha ötesi olan “bilime eleştirel bir tavır takınmama” durumu Popper tarafından da kabul edilmekle birlikte, O bunun pek “olağan” olmadığını düşünür. Zira ona göre bu kabul tehlikeli bir durumdur. Çünkü “olağan bilim”in içinde kalan, ama devrim yaparak tüm paradigmayı değiştirmeyen, oldukça başarılı dolayısıyla değiştirici bir etkiye sahip olan, bilim adamlarının sayısı çok fazladır. Bundan dolayı Popper, Kuhn’un yanıldığını söyler ve onu rölativist olmakla (Popper, 1992: 62-63) suçlar.

Popper mutlak veya objektif doğrulara inanır. Ona göre sadece bilimde gerçek bir ilerleme söz konusu olabilir. Onun için her yeni bulgu bizim bilimsel çerçevemizi geliştirecektir (Popper, 1992: 66-68). Kuhn da bu düşüncelerin ilk kısmına paralel düşünceleri dillendirir ve şunları söyler:

“...olağan bilim son derece birikimci bir çabadır ve asıl hedefi olan, bilimsel bilgi dağarcığının kapsam ve kesinlik bakımından düzenli olarak geliştirilmesi konusunda da gayet başarılıdır. Bütün bu yönleri ile en alışık olduğumuz bilimsel çalışma imgesine tam bir kesinlikle uyar.” (Kuhn, 1995: 86)

Kuhn’un Popper’den ayrıldığı nokta, Popper’in büyük değişimlerin de bu sürecin bir parçası olarak düşünülmesi gerektiği fikridir. Onun için aynı açıklamalarının devamında şunları da ilave eder: “Fakat bu görüntüde bilimsel girişimin standart ürünlerinden birisi eksik kalmaktadır: olağan bilim, ne olgu ne de kuram düzeyinde yenilik bulma peşinde değildir ve zaten başarılı olması da yenilik bulmamasına bağlıdır.” (Kuhn, 1995: 86)

Bu çerçevede Kuhn, bilimsel doğruların rölativistliğine dikkat çekerek ve Popper’in altını çizdiği “sonra gelen” teorilerin doğruya daha yakın olduğu düşüncesine katılmaz. Einstein’in genel rölativite teorisinin bazı açılardan Newton fiziğinden çok Aristoteles fiziğine daha yakın olduğunu söyleyerek bu iddiasını

gerekleştirir (Kuhn, 1992: 325). Bu da, Kuhn'un teorisi düşünüldüğünde, değişmeyen özün bulunmadığını ve bulunamayacağını anlatır.

“Değişmeyi bulma” iddiası ile T. Kuhn'un kullandığı anlamda “olağan bilim” arasında da bir paralellik kurulabilir. Olağan bilim (K. Popper açısından bu durum ancak geçici kesinlik olarak adlandırılabilir) adeta değişimi anlamsızlaştırır. Onun için Kuhn, bilimsel devrimlerle mevcut bilimin son bulacağını düşünür. Dolayısıyla olağan bilimin sosyal yaşam açısından anlamı ve sosyal yaşama yansımaları, pozitivist bilimin anlamına ve yansımalarına paralellik gösterir. Zira ulaşılan gerçeği yansıtan, mevcudu koruma isteği, mevcut iktidarı meşrulaştırma ve bu meşruiyetin sürdürülmesi için gerekli mekanizmaları üretme sonucu ile birlikte düşünülmelidir. Bu noktada, ulaşılan gerçek “değişmeyen öz”e de tekabül edebileceğinden “değişmeyen öz”le aykırılık barındıran ya da en azından farklı “değişmeyen özlere” meşru bir zemin hazırlayan günümüz demokrasilerinin “çoğulculuk” ilkesi, gerçeği/doğruyu sulandıracağından yadsınır.

Oysaki değişim kaçınılmazsa, bilim de değişimden payını her an alacaktır. Aslında hem Kuhn hem de Popper değişimi kabul ederler fakat değişimin niteliğinde anlaşamazlar. Bilimsel değişimin ancak devrimle mümkün olacağını savunan Kuhn'a karşın evrimsel değişimi savunan Popper'in bu düşünceleri¹⁰, (Popper bazılarınca neo-pozitivist olarak görülse de¹¹) pozitivist eleştirilere de katkı sunarlar.

Bu katkıyı politik arenaya taşıdığımızda çoğulcu demokrasi için de çok anlamlı olduğu görülecektir. Zira Kuhn'da her an iktidara gelebilecek olan bir farklılık yedekte beklerken (paradigma değişimi), Popper'de de diğerlerini ikna ederek oluşacak bir alternatif (geçici kesinlikler) her zaman hoş karşılanacaktır. Her iki durumda da farklılıklar yadsınmamakta hatta farklılıklar için meşru bir zemin oluşturulmaktadır.

VI. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Eğer bilimsel faaliyetlerde nesnellik mümkün değil ve bilim bir “değişmeyen öz” vermiyorsa, o zaman demokrasiyi bunlar üzerine bina etmek mümkün olmayacaktır. Öyle anlaşılıyor ki demokrasi ile bilim arasında bir ilişki kurulacak ve bu ilişki sonucunda demokrasi üretilecekse önemli oranda işe yarayacak iki yol görülmektedir. Bunlardan ilki; madem nesnellik mümkün değil o zaman demokrasiden yana bir “bilinçli taraflılık” tercih edilmeli ve demokrasi ile bilim arasındaki ilişki bu çerçevede düşünülmelidir. İkincisi ise “mutlak doğruyu” bilemeyeceğimiz savından hareketle “bilimsel bilginin göreliliği”nin kabul edilmesi ile hayata geçirilebilir.

Bu iki yolun potansiyel gücü, demokrasinin iki düşmanı olan ve modern dönemlerde çoğu zaman bilimden beslenen teknokrazi ile totalitarizmi nasıl sınırlandırabileceklerinde saklıdır. Zira modern dönemlerde en önemli iktidar araçlarından biri haline dönüşen bilimsel bilginin desteklemeyeceği “mutlak doğru” ve “nesnellik” ilkeleri, demokrasinin yaşamasında önemli engeller teşkil eden teknokrasinin ve totalitarizmin güçlenememesi anlamlarını da taşımaktadır. Yukarıda ortaya konmaya çalışılan Nazi totalitarizminin bilime bakışı ve kendisini bilim üzerinden üretmesi zaten konuyu ortaya koymaktadır. Ancak modern totaliter yönetimlere içkin olan, günümüz demokrasileri için de adeta sinsi bir düşman olabilen, çoğu zaman kendisini yaşanan sorunların tek çözümü olarak sunan ve demokrasi ile ilişkisi tartışılmadan sanki sorunların çözümünde sadece “teknik” bir yaklaşımın gibi kabul edilen *teknokrazi* konusunda çok daha dikkatli olmak gerekir.

Gerçekten de teknokrazi, uzmanlaşmayı ve bilimsel rasyonaliteyi öne çıkarır. Onun için teknokratlar insanların ne düşündüklerine aldırmadan karar verme eğiliminde olurlar (Öztürk, 1997: 45). Bu gerçeği değerlendiren birçok düşünür, demokrasi açısından ciddi bir tehlikeye işaret eder¹². Teknokrazi, tıpkı yukarıda anlatılanlardan da çıkabileceği gibi, totalitarizmin en önemli uygulamalarından biri olan Faşizme oldukça paralel bir biçimde “bilimsel bilgi” vurgusu yapar. Dolayısıyla demokrasi ile bilim ilişkisinin birbirini doğrudan beslemeyebileceği teknokrazi incelemelerinden de çıkarsanabilir.

Demek ki, yukarıda da değinildiği gibi, bilimsel bilgi kendi başına demokrasiyi üretmemektedir. O zaman bilgi üretim sürecinde nesnellüğün mümkün olması ayrıca demokrasi için de bir alan doğurur. Zira Z. Bauman’ın anlattığı gibi, Nazi Almanya’sında siyasal ve ahlaksal olarak “tarafsız” olduklarını iddia eden ve dünyanın diğer bilim adamlarınca bu iddiaları kabul edilen, üstelik oldukça saygıdeğer görülen Alman bilim adamlarının, rasyonalitenin ve bilimin gerektirdiği tüm nesnellikleriyle ürettiği bilimsel bilgiler, faşizmi açıkça besliyordu (Bauman, 2003: 59vd.).

Bu saptamayı destekleyebilecek görüşler dile getirenler bilimsel çalışmalarda ve bilimsel bilgi üretim aşamalarında, nesnellüğün mümkün olmamasının bilinçli bir taraf tutma (Punch, 2005: 49) gerekçesi olacağını altını çizmektedirler. Sorun, feministlerin egemen bilim anlayışının yöntemine yaptıkları itirazdan da anlaşılabilir gibi, değerlerden arındırılmış bir araştırmanın olamayacağına düğümleniyor. Her araştırma kaçınılmaz olarak ideolojik ve kültürel öğeler taşır ayrıca iktidar ve güç ilişkileri çerçevesinde şekillenir (Serdaroğlu, 1997: 35-36; Uçar, 2002: 85-86). O zaman nesnel olmanın mümkün

olmamasından kaynaklanan bu bilinçli tarafgirliğin, demokrasiyi beslemesi gerekecektir.

Her türlü bilgi bir nevi iktidar kurmaya yarıyor, birilerine bu iktidarı sürdürebilmek için meşru bir zemin hazırlıyorsa, demokrasinin de kendi alanını geliştirecek bir bilgiye ihtiyacı olabilir. İşte bu bilgi mutlak bir gerçeğe tek bir doğruya işaret ediyorsa orada demokrasiden söz etmek (demokrasinin asgari koşulları düşünülduğünde bile) zorlaşacaktır. Bundandır ki “bilimsel bilginin nesnellüğünün sorgulanması” ve “değişmeyen öz”e ilişkin kesin bir sonuca gidilmemesi demokrasi için de bir yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- BAUDOUIN, Jean. (1993), *Karl Popper*, (çev. Bülent Gözkan), İletişim Yayınevi, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt. (2003), *Modernlik ve Müphemlik*, (çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BELGE, Murat. (2004), “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. II: Kemalizm*, (Ed.) Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 29-43.
- BOTTOMORE, Tom. (1997), *Frankfurt Okulu*, (çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara.
- BRYMAN, Alan. (1988), *Quantity and Quality in Social Research*, Unwin Hyman, Londra.
- COMTE, Auguste. (2010), “Pozitif Felsefe”, (çev. Erkan Ataçay), *Batıya Yön Veren Metinler III*, (Ed.) Alev Alatlı, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, İstanbul, ss. 1319-1328.
- DEMİR, Ömer. (1996a), “Feminizm ve İktisat”, *İktisatta Yöntem Tartışmaları*, (Ed.) Ömer Demir, Vadi Yayınları, Ankara, ss. 51-73.
- DEMİR, Ömer. (1996b), “Stratejik Bir Bilgi Alanı: İktisat Metodolojisi”, *İktisatta Yöntem Tartışmaları*, (Ed.) Ömer Demir, Vadi Yayınları, Ankara, ss. 13-36.
- FOUCAULT, Michel. (2001), *Toplumun Savunmak Gerekir*, (çev. Şehsuvar Aktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel. (2003), *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar 4*, (çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki. (2003), “Çoğunlukçu Demokrasi, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, S.4, ss. 69-92.
- KARAKAŞ, Mehmet. (2009), “Sosyoloji ve İktidar”, *Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem*, (Ed.) Osman Konuk ve Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, Ankara, ss. 177-198.
- KUHN, Thomas S.. (1995), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (çev. Nilüfer Kuyuş), Alan Yayınları, İstanbul.
- KUHN, Thomas S.. (1992), “Eleştirmenlerime Cevaplar”, *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, (Ed.) Imre Lakatos ve Alan Musgrave, (çev.

- Hüsamettin Arslan), Paradigma Yayınevi, İstanbul, ss. 284-342.
- MAGEE, Bryan. (1990), *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, (çev. Mete Tunçay), Remzi Yayınevi, İstanbul.
- ÖZLEM, Doğan. (1998), *Bilim, Tarih ve Yorum*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- ÖZLEM, Doğan. (1999), "Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 40, S. 1, ss. 127-145.
- ÖZTÜRK, Namık Kemal. (1997), "Teknokrasinin Potansiyel Tehlikeleri ve Demokrasi." *Amme İdaresi Dergisi*, C. 30, S. 2, ss. 45-58.
- POPPER, Karl. (1992), "Olağan Bilim ve Teknikleri", *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, (Ed.) Imre Lakatos ve Alan Musgrave, (çev. Hüsamettin Arslan), Paradigma Yayınevi, İstanbul, ss. 60-69.
- PUNCH, Keith F.. (2005), *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- SERDAROĞLU, Ufuk. (1997), *Feminist İktisad'ın Bakışı (Postmodernist mi?)*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- SPANGENBURG, Ray. MOSER Diane Kit. (2008), *Wernher Von Braun: Rocket Visionary*, Chelsea House, New York.
- UÇAR, Metin. (2002), *Değişen Bilim Anlayışında Yöntem (Hermeneutik) ve Toplumsal Kimlik Sorunu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- UÇAR, Metin. (2014), "Sosyoloji'de Yöntem Tartışmaları", *Sosyoloji'de Kuram-Yöntem-Güncel Yaklaşımlar*, (Ed.) Baran Dural, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, ss.1-26.
- WALKER, Mark. (1995), *Nazi Science: Myth, Truth, and The German Atomic Bomb*, Perseus Publishing, Cambridge- Massachusetts.
- WALLERSTEIN, Immanuel. (2003), *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, (çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- WILLIAMS, Robin. (t.y.), "Wernher von Braun", Earth Observatory, Kaynak: <http://earthobservatory.nasa.gov/Features/vonBraun/>, (Erişim tarihi: 01 Kasım 2014)
- YAVUZ, Bülent. (2009), "Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, ss. 283-302.

Endnotes

1-Bu çalışma, Adıyaman Üniversitesi tarafından 26-27 Mayıs 2011 tarihleri arasında düzenlenen KAYSEM VI: Demokratikleşme ve Kamu Yönetimi Sempozyumu'nda ve 13-14 Mart 2014 tarihleri arasında Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından düzenlenen Bilimsel Yöntem Tartışmaları III etkinliğinde sunulmuş olan metinlerin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur.

2-Sosyolojinin Türkiye'ye girişinde de aynı düşüncelerin rol oynadığı söylenebilir. Bu konuda kısa bir değerlendirme için bkz. (Karakaş, 2009: 191-195).

3-Burada kastedilen bilim dilidir. Bilim dili bazen halkın günlük konuşma dilinin dışındaki yabancı bir dil iken (örneğin ortaçağ Avrupa'sındaki Latince), bazen de günlük konuşma ile örtüşmeyen uzmanlık/cemaat dilidir (örneğin tıpcı cemaatin kullandığı dil).

4-Sadece belli insanların bilme ayrıcalığına sahip olduğu alfabeler bunun için örnek gösterilebilir.

5-“Başka özneler” tam da Foucault’un iktidarın sadece devletle sınırlı olmadığını belirtmesi düşüncesi ile paraleldir. Foucault bu düşüncelerini şu şekilde dile getirir.

“İktidar ilişkileri bir kadınla bir erkek arasında, bilenle bilmeyen arasında, ana babayla çocuklar arasında, ailede vardır. Toplumda binlerce, binlerce iktidar ilişkisi ve sonuç olarak güç ilişkileri, dolayısıyla küçük çatışmalar, bir anlamda mikro-mücadeleler vardır. Bu küçük iktidar ilişkilerinin genellikle büyük devlet iktidarı tarafından ya da büyük sınıf tahakkümleri tarafından yukarıdan yönetildikleri, teşvik edildikleri doğru olsa da, ters yönde, bir sınıf tahakkümünün ya da bir devlet yapısının ancak tabanda bu küçük iktidar ilişkileri varsa iyi işleyebileceğini söylemek gerekir...” (Foucault, 2003: 175-176).

6- Ziya Gökalp ve Atatürk ilişkisi için daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Belge, 2004: 32vd.)

7-Çoğunlukçu demokrasinin kısa bir değerlendirmesi için bkz. (Hakyemez, 2003: 69-92).

8-Çoğulcu demokrasinin kısa bir değerlendirmesi için bkz. (Yavuz, 2009: 283-302).

9-Kuhn’un olağan bilim tanımı için bkz. (Kuhn, 1995: 53).

10-Popper’in düşünceleri için bkz. (Baudouin, 1993; Magee, 1990; Uçar, 2002: 56).

11-Popper, hiçbir zaman pozitivist olmadığını söylemiştir. Bkz. (Bottomore, 1997: 33; Uçar, 2002: 56).

12-Konu hakkında bkz. (Öztürk, 1997).